

Rusínsky jazyk v Maďarsku

Maďarský štát bol pre Rusínov po stáročia materským štátom. A to aj z hľadiska zachovania svojej národnej autenticity.

Stačí spomenúť to, čo Rusíni stratili po roku 1919. Mám na mysli rozsah asimilácie v tých štátoch, v ktorých sa ocitli po Trianone, tie biedy, ktoré prežili v priebehu 20. storočia.

Charakterizujúcu súčasnú jazykovú situáciu Rusínov v Maďarsku, je potrebné krátko predstaviť prehistóriu tohto problému.

Ešte na začiatku dvadsiatych rokov minulého storočia, keď väčšina vzdelaných Rusínov viedla diskusie o tom, ktorý jazyk im najviac imponuje – veľkoruský alebo maloruský (resp. ukrajinský) – maďarský historik (s filológmi na Podkarpatsku bol v tom čase veľký problém) Antonij (Antal) Hodinka v praxi ukázal, ako sa vysporiadať s touto „prekliatou“, ako ju neskôr nazvali, jazykovou otázkou.

Vo svojom rodnom južnomaramorošskom nárečí najprv zostavil slovník (Годинка 1991), potom napísal populárne dejiny Rusínov (Утцюзнина ...)¹; - ako prvý z rusínskych bádateľov na medzinárodnej konferencii uverejnil odborný príspevok v rusínskom jazyku, založenom výlučne na miestnej živej reči podkarpatských Rusínov (Годинка 1929 : 635-639). Nebol to už jeho problém, že Rusíni hneď nepočuli hlas svojho proroka...

Mimochodom, aj prvá univerzitná rusínska katedra začala fungovať tu, v Budapešti, v roku 1919...

Po návrate Podkarpatska do maďarského štátu v rokoch 1938 – 1944 bol na štátnej úrovni de facto ako osobitný a štvrtý východoslovanský jazyk kodifikovaný práve rusínsky spisovný jazyk, ktorý v tom čase spolu s maďarským vystupoval vo funkcii štátneho jazyka.

Nech to znie akokoľvek udivujúco, výsledky rusínskej kultúry tých rokov, napriek všetkým ťažkostiam vyplývajúcim zo zložitých vojnových čias, je potrebné považovať za mimoriadne pozoruhodné. Nie je preto náhodné, že niektorí bádatelia dejín kultúry dvadsiateho storočia toto obdobie považujú za „zlatý vek“ rusínskej kultúry.

¹ Táto nevel'ká kniha bezpochyby zaujme všetkých, ktorí sa zaoberajú históriou Rusínov, v prvom rade však tých, ktorí pátrajú po historických súvislostiach formovania rusínskeho literárneho jazyka na báze živých nárečí, ebo aktívnym zástancom práve tohto smerovania vo vývoji rusínskeho jazyka bol aj veľký vlastenec a znalec kraja osídleného Rusínmi – Anton Hodinka. Ako píšú v úvodnom texte súčasní vydavatelia, kniha, ktorá sa objavila v Budapešti, bola preložená z rusínskeho jazyka v Londýne, Paríži a „...mnohými utajovaná, pálená a inak ničená, dnes vstala z popola, ako bájný fénix, aby nám ukázala, že si treba vážiť každý národ s jeho svojbytnou kultúrou a históriou“.

Súčasná rusínska renesancia sa začala, podobne ako v susedných štátoch, až na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia v dôsledku krachu komunistických režimov v strednej Európe, keď Rusíni začali opäť dvíhať hlavy a obrodzovať svoju národnú identitu.

Možno povedať, že začínali prakticky od nuly, pretože dve generácie miestnych obyvateľov, aj keď čo-to počuli od svojich dedov, nedostávali žiadne individuálne vzdelanie. Bola úplne prerušená akákoľvek tradícia písomnej kultúry.

Na dôvažok k tomu po druhej svetovej vojne zostalo na území Maďarska veľmi málo osôb rusínskej národnosti. Stačí povedať, že obyvatelia Podkarpatska sa znova ocitli za štátnymi hranicami.

V čase vzniku Spolku Rusínov v Maďarsku a prvých publikácií v materinskom jazyku² v rámci celej krajiny ďaleko na periférii zostali dve obce – Komloška a Mučoň, kde kompaktno žili jazykovo ešte neasimilovaní ľudia.

Práve rodáci z Komlošky: Gabriel Gattinger a Judita Kissová sú autormi a redaktormi prvých rusínskych publikácií nových čias. Miestny rodný komlošský dialekt sa pokúsili povýšiť na úroveň spisovného jazyka. Sama osebe je to neľahká práca, tým viac, že ona, táto práca, si vyžaduje nielen viac síl, ale aj viac autorov. Príklad svojich rodákov, žiaľ, nikto z obyvateľov Komlošky nenasledoval... V nasledujúcom období do rozvoja písomnosti Rusínov v Maďarsku stále intenzívnejšie vstupujú podkarpatskí autori. V polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia do krajiny emigrovalo mnoho podkarpatských Rusínov. A zrazu sa pred nimi, ako aj pred väčšinou tu žijúcich Rusínov (sú nimi práve rodáci z Podkarpatska), vynára ostrá a podstatná otázka. Komlošské nárečie je pre väčšinu z nich celkom nepraktické. Je blízke k sotáckym nárečiam na Slovensku s mnohými získanými prvkami slovenského spisovného jazyka³ (Балецкий 1956 : 345-364, 1958 : 23-46), ba čo viac, vplyv spisovného slovenského jazyka sa zreteľne prejavuje aj v textoch redaktorov, ktorí ukončili školu so slovenským vyučovacím jazykom. (Je zaujímavé, že v rusínskej Komloške za socializmu existovala slovenská škola!). Ich jazykovú úroveň, ako aj mieru asimilácie miestnych Rusínov možno pozorovať na stránkach rusínskych periodík prvých rokov. Podľa mňa sa predovšetkým v tlačenom slove ako vo viac viac-menej objektívnom zrkadle odráža stav spoločnosti, úroveň jej jazykovej kultúry.

² Od roku 1994 začali v Budapešti vychádzať noviny Rusínsky Život, vyšli knihy G. Gattingera-Klebaško: Zakázaná hviezda, Slzy a more; Judity Kissovej Zvuk duše.

³ O nárečí Komlošanov existuje pomerne dobrá odborná literatúra, pozri napríklad: Балецкий Э.: О языковой принадлежности и заселении села Комлошка в Венгрии. Studia Slavica II (1956). 345-364; Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. Studia Slavica IV (1958). 23-46.

Od roku 1993 vychádza v Budapešti Rusínsky Život, kultúrno-spoločenský časopis Rusínov v Maďarsku. Vezmime do rúk tento časopis a zaznamenávajme jeho jazykové osobitosti. V prvom čísle, ktoré sa nám dostalo do rúk, čítame napríklad toto: „Бізую ша, же грекокатолицка церква, зоз успоряданім тогого балу досягне свої витичени ціли. Першый ціл ша ускуточнил, бо юде ша чули барз добрі, скоро каждый нашол нових цимимборох...“ (Кішшова 1998 : 4). V malom fragmente textu vidíme aj svojráznu fonetiku typickú pre väčšinu súčasných Rusínov: sotácke *ша* namiesto všeslovanského *са(ся)*; unikátny a čisto miestny jav. Komlošania, zrejme pod vplyvom maďarčiny, nevyslovujú hlásku [л’], keď na mieste obvyklého *люде* v texte rusínskeho časopisu nájdeme pre väčšinu netypické *юде*. Rovnako tu možno pozorovať súčasnú slovenskú spisovnú a nárečovú lexiku (*успоряданім, витичени, ускуточнил, барз*, porov. slovenské *usporiadaný, vytyčovať, uskutočniť, nárečové barz*). Ako vidíme, autora tlačí aj slovenská gramatika a ortografia, porov. napríklad: *нашол – našiel; досягне – dosiahne*. Pridajme k tomu aj tlačové chyby, ktoré sa v tomto malom fragmente vyskytujú (v poslednom slove *цумборох*). A čo je najdôležitejšie – najväčším nonsensom v periodikách, ktoré majú prebúdzat’ národné povedomie súčasných maďarských Rusínov, je dominancia maďarčiny na stránkach rusínskej tlače! Pre objektivnosť uvediem, že číslo zo 4. februára 1998 v tomto smere nebolo horšie, možno povedať, že nebolo ani typické, lebo takmer polovica textov v ňom bola napísaná akým-takým rusínskym jazykom. Častejšie časopis vyzeral tak, ako napríklad číslo z 25. septembra 1997: prvá stránka po rusky (?!), ďalšie tri po maďarsky; 20. januára 1998: dve tretiny prvej stránky po báčško-rusínsky (?!), všetko ostatné po maďarsky; 14. augusta 1997: pol strany po maďarsky, na tri a pol stranách v ruštine článok známeho amerického vedca Joshuu A. Fishmana, ktorý redaktor vybavil aj vlastným textom, citujem ho doslovne: „В другом цисле покрачуэме“ (tu máme ďalšiu východoslovenskú fonetickú osobitosť – nerozlišovanie hlások «ч» a «ц» v určitých pozíciách. Odtiaľ je *цисло* namiesto *число*, podobne ako ďalší slovakizmus *покрачуэме*, porov. slovenské *pokračovať*).

Vychádzajúc z krátkej analýzy rusínskych masmédií 90. rokov v Maďarsku, lakonicky možno vysloviť záver: jazyková situácia bola katastrofálna...

Nenapravila ju dokonca ani z typografického hľadiska najdrahšia periodická publikácia s názvom Celoštátny Rusínsky Spravodajca, ktorá začala vychádzať koncom roku 1999 v časopiseckom formáte a bola, podľa môjho názoru, krokom vpred len po formálnej stránke. Viac miesta na stránkach ústredného rusínskeho periodika dostali rodáci z Podkarpatska, ktorí, uverejňujúc svoje príspevky v miestnych novinách, čím ďalej, tým aktívnejšie začínajú vstupovať do rusínskej jazykovej výstavby v Maďarsku, ktoré pre

mnohých je novou vlasťou. Táto tendencia riešenia jazykovej otázky sa ešte viac posilnila na pozadí kardinálnych politických zmien vo vedení Celoštátnej rusínskej samosprávy v Budapešti v roku 2002, ktorá formálne upevnila dominanciu podkarpatských rodákov v rusínskom spoločenskom živote v Maďarsku; títo ľudia "doviezli so sebou" aj tamojšie nevyriešené jazykové problémy. Tieto sú čiastočne objektívne (množstvo rozdielnych dialektov) a zároveň subjektívne (katastrofálny stav súčasných Rusínov na Ukrajine, absencia morálnych a jazykových autorít, ktorými v okruhu civilizovanejších národov sú spisovatelia, politici, novinári atď.). Práve jazyk tlače je predovšetkým tým zrkadlom, v ktorom jasne vidíme všetky slabé a silné (ak také niekto nájde) stránky súčasnej jazykovej situácie Rusínov v Maďarsku. Zdá sa mi, že práve v tejto oblasti by sa mohli položiť základy budúcnosti. Nemožno dúfať, že túto úlohu splní škola – stav tried v Komloške a Mučoni nedáva žiadnu nádej. Bolo by dobré, keby poslúžili aspoň záchrane, „zakonzervovaniu“ pozostatkov miestnych rusínskych dialektov v tomto maďarskom regióne. Doba je k tomu celkom priaznivá: v ekonomicky zjednotenej Európe si vážia lokálne kultúrne hodnoty, pomáhajú všetkým, ktorí sa snažia zachovať svoju identitu. Podľa mňa v najbližších rokoch táto okolnosť bude určitou malo šancou na znovuzrodenie Rusínov v Maďarsku. Samozrejým predpokladom je, aby Rusíni boli schopní rozvíjať svoju vlastnú kultúru a v prvom rade materinský jazyk.

Keď som už začal hovoriť o periodikách ako o zrkadle dnešnej jazykovej situácie v Maďarsku, musím sa najprv zmieniť o časopise Rusínsky Svet. Spoločensko-informačné periodikum Rusínov v Maďarsku vychádza raz za mesiac v Budapešti od októbra 2003 (do januára 2010 vyšlo už 75 čísel). Zároveň dodávam, že podľa všetkých parametrov, ktoré majú spĺňať periodiká celoštátnej úrovne, je to pomerne výrazný krok vpred. Napĺňa nás radosťou, že v ostatných rokoch je všetkých dvadsať strán novín písaných len po rusínsky (po maďarsky vychádza každý druhý mesiac osobitná príloha). Ďakujúc pracovníkom redakcie za veľkú prácu, ktorá viedla k dnešným skvelým výsledkom, musím im ešte raz pripomenúť, že od ich ďalšej každodennej práce závisí osud rusínskeho jazyka v Maďarsku – dnes i v najbližšej budúcnosti. Čo sa týka kvalitatívnej charakteristiky jazyka Rusínskeho Sveta a každoročného Kalendára-Almanachu (vychádza od roku 2000), uvediem len to, že jazyk súčasných maďarských rusínskych periodík dobre ilustruje všetky slabiny typické pre začiatok ustanovenia novej jazykovej normy. K ideálnym štandardom, stručne povediac, má ešte ďaleko.

A teraz niekoľko slov k jazyku rusínskeho rozhlasu (vysiela každý týždeň pol hodiny na vlnách maďarského rozhlasu MR4). Väčšina týchto relácií je v súčasnosti v maďarčine. Tu

niet čo komentovať. Lepšie vyzerá situácia v televízii, kde sa raz mesačne vysiela rusínska relácia.

Nemajú sa čím pochváliť ani učitelia rusínskeho jazyka v škole (v Komloši a Mučoni). Stačí spomenúť, že nakoľko poznám situáciu, dvaja autori len teraz pripravujú súbežne azbuku pre najmenších a tradičnú učebnicu pre školákov. Autori by chceli v určitej miere využiť osobitosti tak komlošského, ako aj mučonského nárečia, spojiť ich so špecifikami západných nárečí Podkarpatska, odkiaľ prišli noví Rusíni, ktorí predstavujú väčšiu časť súčasnej rusínskej populácie v Maďarsku. Hlavným cieľom súčasných vedúcich činiteľov rusínskej pospolitosti je kodifikovať osobitnú verziu rusínskeho jazyka. K dnešnému dňu majú svoje vlastné spisovné jazyky Rusíni v Srbsku, na Slovensku a v Poľsku.

Je dosť paradoxné, že ohľadom formovania náučného štýlu spisovnej rusínčiny sa stretávame s úplne odlišnou situáciou; tento štýl v histórii väčšiny spisovných jazykov bol ich vencom, zastrešoval úsilie predstaviteľov národných hnutí o sormovanie a kodifikovanie vlastného spisovného jazyka. Tento paradox nie je svedectvom o nejakom vlastnom know-how maďarských Rusínov. Je dosť ľahko vysvetliteľný, ak vezmeme do úvahy aktívnu prácu maďarských rusinistov pod vedením na konci roku 2005 predčasne zosnulého Istvána Udvariho, ktorý založil a takmer dvanásť rokov viedol Katedru ukrajinskej a rusínskej filológie v Nyíregyháze. Práve tento vedec dal najprv vytlačiť nádherné príklady rusínskych literárnych pamiatok 18. storočia (Кутка Іоаннь 1801; 1997, Букварь языка рускаг 1799; 1988), ktoré krásne a nespochybniteľne ilustrujú fungovanie troch štýlov spisovného jazyka u vtedajších Rusínov (Капраль Михаил 1999 : 284-290); postaral sa aj o publikovanie vyššie uvedených prác Antonija Hodinku a až potom predstavil súčasnosti svoje prvé vedecké texty (Удвари 1999, 2000, 2002), respektíve organizoval vydanie kníh iných autorov (Керча 2001, Капраль 2002, Годинка 2005).

Tento seriózny vedec, ktorý v zásade vo všetkom a najmä vo vede bol konzervatívnym človekom, sa odvážil ako prvý spomedzi súčasných maďarských slavistov vyvrátiť dovtedajší akademický pohľad na písomnú kultúru národa, ktorý po druhej svetovej vojne, v časoch sovietskej éry stotožňovali s národom ukrajinským. Sila ľudskej inercie pôsobí aj medzi vedcami. Napriek tomu, že ruské tanky už pomerne dávno opustili Budapešť, dodnes ešte dochádza k takým omylom, ako napr. že *Ňagovská postila* je označovaná za ukrajinskú písomnú pamiatku, a za najvernejší národ Františka Rákóziho II. sú považovaní Ukrajinci.

István Udvari dlhé roky zhromažďoval rusínske kultúrne pamiatky XVIII. storočia, vyhľadával dokumenty epochy Márie Terézie, kľúčového obdobia pre pochopenie histórie rusínskej kultúry ako celku a procesov, spojených s dnešným narastajúcim záujmom o

rusínsku kultúru, ktorý ožil po páde komunistického režimu v strednej Európe. Tento významný slavista nie náhodou inicioval otvorenie a činnosť katedry ukrajinskej a rusínskej filológie na Nyíregyházskom pedagogickom inštitúte Györgya Bessenyeiho v rokoch 1992 - 1993. Veľmi dobre sa totiž orientoval v nejasných peripetiách rozvoja rusínskej spoločnosti, ktorý po roku 1944 bol náhle prerušený. Už v samotnom názve katedry István Udvari zakotvil prirodzené právo sebaidentifikácie Rusínov a toto právo potvrdil na pôde oficiálnej vedeckej inštitúcie. Treba podčiarknuť, že k tomuto kroku sa István Udvari odhodlal len po nesmelých začiatkoch rusínskej renesancie v štátoch strednej Európy. Čas potvrdil správnosť jeho intuície a tento fundovaný znalec histórie národov karpatského priestoru sa osvedčil a významným vkladom prispel k rozvoju rusínskej kultúry na Slovensku, v Poľsku a Maďarsku, čím zahanbil nejedného skeptika hlásajúceho, že Rusíni, ktorí sa vydali cestou formovania vlastnej národnej identity, v čase totálnej globalizácie nebudú mať na dosiahnutie tohto cieľa dostatok síl. Rusíni však už v polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia súbežne s napredovaním demokratizačných zmien v spoločnosti dokázali stanoviť status quo a neskôr rozšíriť svoje kultúrne aktivity v rámci samostatného, rovnoprávneho etnika medzi európskymi národmi. Dnes je už axiómou, že Rusíni sú jednou z autochtónnych národností Maďarska a strednej Európy ako celku a ich kultúrne tradície sú tak isto predmetom výskumu, ako kultúra a tradície iných národov.

Bibliográfia:

Годинка Антоній 1991. Русинсько-мадярський словарь глаголув. Глаголница. Сбирка всѣхъ глаголовъ пудкарпатсько-русинського языка. Собравъ, упорядивъ и передословіе написавъ Тоній Романувъ. С. р. н. [Hodinka Antal]. Ruszin-magyar ígetár. Nyíregyháza. LXX VII.

Утцюзна, газдуство и прошлость южнокарпатськихъ русинувъ / написау едень Сокрыницький Сирохманъ 1922. Budapest p. Hornyánszky, é.n. (Reprint).

Годинка Антоній 1929. Отвореный листь султана Баязита II. о мирѣ его съ Владиславомъ корольомъ угорськымъ и чешськымъ р. 1498. Šišicev zbornik. Zagreb.

Балецкий Э. 1956. О языковой принадлежности и заселении села Комлошка в Венгрии. Studia Slavica II.

Балецкий Э. 1958. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. Studia Slavica IV.

Кишиова Ю. 1998. Грекокатолицкий бал у Казинцбарціки. Русинский Жывот. 4 фебр.

Кутка Иоаннъ 1801, 1997. Катихисѣс малый или наука православно-христіанскаа сокращеннаа. Во благочестное воспитаніе юношества Дієцесіи мункачовскіа. Составленнаа въ Оунгварѣ. Въ Будинѣ градѣ, Печатано писмены Крал. Всеучилища Пештанскаго... Nyíregyháza. (Reprint)

Букварь языка русаго съ прочіимъ руководіемъ начинающихъ оучитися. Въ Будинѣ Печатано при Кралевскомъ Університетѣ Писмены Славено-Сербскія Типограф. 1799. Nyíregyháza, 1998. (Reprint).

Капраль Михаил 1999. Издания Иоанна Кутки в истории русинского литературного языка. Studia Russica XVII. Budapest..

Удвари Иштван 1999. Русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 6. Nyíregyháza, 1999. [Другое вуданя 2005]

Удварі Іштван 2000. Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII столітє. Изглядованя з історії культури и языка. Ужгород: Удавательство В. Падыка.

Удварі Іштван 2002. Збирька жерел про студії русинського писемства I. Кириличні уббіжники мукачовського єпископа Андрія Бачинського. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 12. Ніредьгаза.

Керча Ігорь 2001. Матяш, король Русинув. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 8. Ніредьгаза.

Капраль Михаил 2002. Подкарпатское Общество Наук. Публикации: 1941–1944. A Kárpátaljai Tudományos Társaság. Kiadványok: 1941–1944. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 10. Nyíregyháza.

Годинка Антоній 2005. Час гурше ги вода... Русинські тексти. Спередслово Іштвана Удварі. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 16. Nyíregyháza

Kivonat

A tanulmányban a ruszin nyelv történelmi háttere körvonalazódik. A szerző a 20. század kilencvenes éveitől kezdve részletesen elemzi a ruszin nemzeti kisebbség nyelvi helyzetét. Magyarországon a kommunista rezsim összeomlása után, a szomszédos közép-európai országokhoz hasonlóan, megkezdődött a ruszinok nemzeti újjászületése. A tanulmány az utóbbi évtized időszaki kiadványainak nyelvi sajátosságait elemzi, külön hangsúlyt kapnak a hazai ruszinisztika eddigi eredményei. A szerző véleménye szerint a ruszin közösség írásos kultúrájának fejlődése a szigorú nyelvi normák hiánya miatt visszamaradt, és ez a tény a Magyarországon élő ruszinok irodalmi nyelvének a kodifikálását teszi szükségessé.

Abstract

The paper presents the historical background of the Rusyn language and community. The author gives a detailed insight in the linguistic situation of Rusyn minority beginning from the 1990s. After the fall of the communist regime, as it happened in the neighbouring Central-European countries, have started the ethnic revival of Rusyns. The author analyzes the linguistic characteristics of periodicals and underlines the importance of Rusyn studies. The author claims that due to the lack of linguistic norms the written culture of the Rusyn community is undeveloped. There is an urgent need for the codification of the literary language of Rusyns living in Hungary.